

Андрушко А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
та міжнародного кримінального права
Ужгородського національного університету

Нестерова І. А.,
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
та міжнародного кримінального права
Ужгородського національного університету

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

Анотація. У статті на підставі аналізу наявної емпіричної бази досліджено особливості кримінологічної характеристики осіб, які вчинили злочини у сфері туристичного бізнесу.

Ключові слова: особа злочинця, злочинність, туристичний бізнес, шахрайство, торгівля людьми.

Постановка проблеми. Як відомо, у конкретних життєвих ситуаціях люди поводяться по-різному: одні є законослухняними, інші ж порушують закон. З огляду на це можна стверджувати, що особи, які обрали протиправний варіант поведінки, чинять так унаслідок певних їхніх особливостей, що й зумовили відповідний вибір. Тому варто погодитись із кримінологами, котрі наголошують на тому, що без особи злочинця неможливе й саме вчинення злочину [1, с. 8; 2, с. 71].

Особи, які вчинили кримінально карані діяння, характеризуються великою кількістю притаманних їм ознак і особливостей, що стосуються їх становища в суспільстві, життєвих позицій, стереотипів поведінки, внутрішнього світу тощо. У зв'язку з цим виникає важливе теоретичне та практичне завдання виокремлення типових, характерних властивостей, ознак особи злочинця, що їх прийнято охоплювати поняттям «кримінологічна структура особи злочинця». Найчастіше кримінологи виокремлюють (іноді з незначними відмінностями) такі її складові: соціально-демографічні, соціально-рольові, морально-психологічні, кримінально-правові ознаки [2, с. 74; 3, с. 87; 4, с. 34; 5, с. 37–40].

Виходячи з указаних ознак, що характеризують особу злочинця, спробуємо надати кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє злочини у сфері туристичного бізнесу, що дасть змогу глибше з'ясувати особливості злочинності в указаній сфері, розкрити механізм учинення відповідних злочинів, краще зрозуміти причини й умови розглядуваних діянь.

У кримінологічній науці дослідженню особи злочинця традиційно приділяється чимало уваги. Серед учених, які цікавились указаною проблемою, варто назвати насамперед Ю.М. Антоняна, В.С. Батиргарєєву, Ю.Д. Блувштейна, В.В. Голіну, Б.М. Головкина, І.М. Даньшина, С.Ф. Денисова, О.М. Джужу, А.І. Долгову, В.М. Дрьоміна, В.Є. Емінова, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, К.Є. Ігошева, О.Г. Кальмана, О.Г. Колба, О.М. Костенка, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецова, Н.С. Лейкіну, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, В.М. Поповича, О.Б. Сахарова, Є.Лі. Стрельцова, В.І. Шакуна та ін. Разом із тим спеціальні дослідження, присвячені вивченню кримінологічної характеристики осіб, які вчинили злочини у сфері туристичного бізнесу, в Україні не проводились.

Мета статті – на підставі аналізу наявної емпіричної бази (матеріалів 170 кримінальних проваджень, а також 400 повідомлень про вчинення відповідних злочинів у ЗМІ за період з 2005 по 2015 рр.) дослідити особливості кримінологічної характеристики осіб, які вчинили злочини у сфері туристичного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-демографічні ознаки притаманні будь-якій особі й самі по собі не є криміногенними, однак у статистичній сукупності осіб, які вчинили злочини, ці ознаки дають цінну інформацію, без якої повна кримінологічна характеристика особи злочинців неможлива [2, с. 74; 3, с. 88; 6, с. 125]. З огляду на це знання про соціально-демографічні характеристики осіб, які вчинили злочини у сфері туристичного бізнесу, є важливими для розроблення конкретних заходів запобігання розглядуваним злочинам.

Загальновідомо, що злочини вчиняють переважно чоловіки. У кримінологічній літературі зазначається, що частка жінок серед злочинців не перевищує 10–20% [3, с. 88; 4, с. 36; 7, с. 155; 8, с. 13; 9, с. 6]. Разом із тим відповідні дані мають загальний характер, і під час учинення окремих категорій злочинних діянь жінки демонструють порівняно більшу активність, ніж чоловіки. Численні кримінологічні дослідження засвідчують, що структура жіночої злочинності відрізняється від структури чоловічої злочинності меншою часткою насильницьких злочинів; понад 50% усіх злочинів, учинюваних жінками, мають корисливий характер [3, с. 381; 9, с. 6; 10, с. 12; 11, с. 14]. Указані особливості, вочевидь, пов'язані передовсім із професійними ролями жінок. Не є винятком і сфера туристичного бізнесу, більшість (близько 90%) зайнятих у якій становлять особи жіночої статі [12]. За нашими даними, отриманими в результаті аналізу наявної емпіричної бази, серед осіб, які вчинили злочини в розглядуваній сфері, кількість жінок становить 84%. Отже, можна стверджувати, що злочинність у сфері туристичного бізнесу має «жіночий» характер. Цей висновок є особливо цікавим з огляду на те, що в кримінологічній літературі відзначається, що шахрайство, тобто те діяння, яке є «ядром» (становить понад 90% усіх злочинів, учинюваних у розглядуваній сфері) злочинності у сфері надання туристичних послуг, скоюють переважно чоловіки [13, с. 7; 14, с. 64; 15, с. 84; 16, с. 85]. Пояснити відповідні відмінності, на нашу думку, можна насамперед більшою зайнятістю жінок у сфері туристичного бізнесу. Варто також відзначити, що суттєвих відмінностей щодо статі осіб, які вчинили різні злочини, що входять до структури злочинності в розглядуваній сфері (шахрайство, підроблення документів, печаток, штампів і бланків, збут чи ви-

користання підроблених документів, печаток, штампів, корупційні злочини, торгівля людьми, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), службове підроблення), немає.

Кримінологи наголошують, що відбиток на поведінку людей, їхні потреби та життєву установку накладає вік людини. У процесі життя людина зазнає впливу соціального середовища, набуває певного досвіду, навичок, формує ціннісні орієнтації, потреби та інтереси, виробляє характер. Вік багато в чому визначає потреби, життєві цілі людей, коло їхніх інтересів, спосіб життя, що не може не відображатися й на протиправній поведінці [1, с. 21; 17, с. 70]. Численні дослідження засвідчують, що кримінальна активність найбільш характерна для вікової групи 25–29 років, потім ідуть 18–24-літні; найменшу частку серед злочинців становлять особи у віці понад 50 років [3, с. 88; 4, с. 36; 5, с. 38; 6, с. 126]. Відомо також, що різним віковим групам властиві різні види найчастіше вчинюваних злочинів, наприклад, особи зрілого віку переважають серед тих, хто вчиняє службові та економічні злочини. Аналізуючи вікові особливості осіб, котрі вчинили злочини в певній сфері, варто брати до уваги також вікову структуру зайнятих у ній осіб. Так, відомо, що середній вік вітчизняних менеджерів із туризму – до 30 років [12], тоді як вік директорів турагентств є вищим, однак рідко перевищує 50 років. Проведене нами дослідження засвідчує, що в процентному відношенні кількість осіб, які вчинили злочини у сфері туристичного бізнесу, у віці 25–29 років становить 28%, а у віці 30–40 років – 62%. Лише 10% осіб, які вчинили злочинні діяння в розглядуваній сфері, мали понад 40 років.

У літературі відзначається, що характеристика освітнього рівня осіб, які вчинили злочини, має кримінологічне значення, оскільки пов'язана з культурою особистості, її соціальним статусом, колом контактів, життєвими планами та можливостями їх реалізації [6, с. 127; 7, с. 157]. Освітній рівень корелює з видами злочинів. Відомо, зокрема, що вищим є рівень освіти в осіб, які вчиняють службові й економічні злочини, найнижчим – у тих, хто вчиняє насильницькі та корисливо-насильницькі злочини. Отримані нами дані засвідчують високий освітній рівень осіб, котрі вчинили злочини у сфері туристичного бізнесу: 77% із них мають вищу освіту, 23% – середню спеціальну чи загальну середню освіту (при цьому наявність вищої освіти в директорів турагентств, винних у вчиненні злочинів у розглядуваній сфері, майже стовідсоткова). У цьому зв'язку варто погодитись із Н.Ф. Кузнєцовою, яка наголошує, що, попри високий рівень освіти в деяких категоріях злочинців, у них констатується деформованість моральної та правової культури [6, с. 127].

Відомо, що поширеність злочинної поведінки серед осіб, які мають сім'ю, є нижчою, ніж серед неодружених і самотніх. Так, Ю.М. Антонян наголошує, що коефіцієнт злочинності серед осіб, які не перебувають у шлюбі, майже вдвічі вищий, ніж серед одружених [1, с. 22; 7, с. 156]. Разом із тим отримані нами в ході аналізу емпіричної бази дані засвідчують, що більшість (близько 70%) із тих, хто вчинив злочини у сфері туристичного бізнесу, одружені. У більшості випадків сім'я, як відомо, стимулює позитивну поведінку особи, здійснює соціальний контроль. Однак так відбувається не завжди: як слушно відзначає Н.Ф. Кузнєцова, на формуванні орієнтації й життєдіяльності особи негативно позначаються такі обставини, як наявність «умовних» сімей, сімей із низьким рівнем культурних відносин і поведінки, а тим більше зі стереотипами девіантної поведінки [6, с. 127]. Матеріали кримінальних проваджень підтверджують ці слова. Так, О., в. о. директора одного з київських туроператорів, яку Подільський районний суд м. Києва засудив

за вчинення злочину, передбаченого ч. 4 ст. 191 Кримінального кодексу (далі – КК) України (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учинене у великих розмірах), у судовому засіданні пояснила, що на момент учинення цього злочину в неї були серйозні сімейні проблеми, чоловік пристрасився до азартних ігор, у знайомих брав великі суми грошей у борг і програвав їх у казино. Усю сім'ю тероризували кредитори, що вимагали повернення грошей, які в них позичив її чоловік. Щоб розрахуватись із боргами, батьки були змушені продати квартиру. Однак вирученої суми забракло для того, аби розрахуватись з усіма боргами. Жінка перебувала в постійному стресовому стані, переживала за життя рідних, бо до неї приходили різні люди та погрожували. Грошима, які отримувала від клієнтів, вона розраховувалася з кредиторами чоловіка. Коли клієнти на неї заявили до правоохоронних органів, вона обіцяла їм, що гроші поверне [18].

Злочинність у розглядуваній сфері має яскраво виражений «міський» характер: фактично всі такі злочини вчиняються в містах і мешканцями міст. Причому, як засвідчує аналіз емпіричної бази, мова йде не про малі міста, а майже завжди про великі, переважно обласні центри. Це й не дивно з огляду на більш високий рівень життя в них, а також наявність там значної кількості туристичних агентств, що пропонують свої послуги з організації відпочинку.

Аналіз судової практики надає можливість стверджувати, що визнані винними в учиненні злочинів у розглядуваній сфері особи, як правило, були людьми далеко не бідними. Переважно це директори туристичних компаній, які самі були роботодавцями, або ж, рідше, менеджери відповідних агентств, котрі, вочевидь, отримували не мінімальну заробітну плату (зарплата останніх здебільшого становить певний відсоток від вартості проданих ними туристичних путівок). У матеріалах кримінальних проваджень зустрічається інформація про те, що шахраї під час досудового розслідування або ж у судовому засіданні пояснювали свої вчинки тим, що через фінансово-економічну кризу в державі їхній бізнес пішов на спад, були борги перед клієнтами, які потрібно було виплачувати, тому й з'явилася ідея, використовуючи свою колишню добру репутацію, обманювати бажачих відпочити за кордоном [19].

Поведінка людей пов'язана з тим становищем, яке вони займають у суспільстві. Мова йде про суб'єктивне сприйняття особою своєї соціальної ролі та пов'язаних із нею очікувань. Тому, надаючи *соціально-рольову характеристику* осіб, котрі вчинили злочини в розглядуваній сфері, варто наголосити на специфіці туристичного бізнесу. Працівників указаної сфери іноді образно називають «продавцями мрій», і це не випадково, адже їхня робота пов'язана з організацією комфортного відпочинку, який повинен запам'ятатися клієнтові надовго. Тому, на нашу думку, є всі підстави стверджувати, що такі особи виконують важливу соціальну роль.

Робота у сфері туристичного бізнесу має свої переваги і свої труднощі. Серед переваг – порівняно високий рівень доходу та можливість подорожувати (насамперед з професійною метою: на власному досвіді знайомитися з особливостями пропонованих фірмою турів). З іншого боку, ця професія пов'язана з численними труднощами: передусім це високий рівень відповідальності й стресу, оскільки працівник турагентства відповідає за всі етапи організації відпочинку, а кінцевий результат залежить не лише від якості його роботи, а й від багатьох зовнішніх факторів: роботи посольств, аеропортів та адміністрацій готелів. Необхідно постійно продумувати різні важливі дрібниці,

прораховувати зміну часових поясів, можливі проблеми при пересадках, урахувати побажання клієнтів щодо розміщення їх у готелях тощо. Тому чи не основними вимогами для цієї професії є стійкість до стресу та вміння спілкуватися з різними, у т. ч. вибагливими, людьми [12]. Зрозуміло, що впоратись з указаними труднощами легше тому, хто любить цю професію, усвідомлює її соціальну значущість.

Довіряючи організацію власного відпочинку працівникам туристичного бізнесу, клієнти очікують від останніх максимального розуміння своїх потреб, розраховують від них на порядність і добросовісність. У ході дослідження нами зафіксована поширеність ситуації, за якої особи, що часто подорожують, пересвідчившись у надійності конкретного туроператора чи турагента, надалі стають його постійними клієнтами. Утім навіть це не є запорукою того, що турист не стане жертвою шахрайських дій: матеріали судової практики засвідчують, що потерпілі нерідко знали засуджених за вчинення шахрайств у сфері надання туристичних послуг тривалий час, іноді підтримували з ними дружні відносини, з огляду на що беззастережно довіряли їм. Так, Жовтневий районний суд м. Маріуполя визнав винним у вчиненні численних шахрайств С., директора туристичної фірми «Інтертревел-91», який спочатку «втирався» в довіру до клієнтів, а потім, коли склалися довірчі відносини, обманював їх, щоразу отримуючи значні грошові кошти, які не збирався повертати. Так, під час досудового розслідування один із потерпілих повідомив, що із С. знайомий ще з 1980 р., з інституту, тривалий час товаришував із ним. У період з 2000 по 2008 рр. він неодноразово користувався послугами С.: разом із сім'єю відпочивав за кордоном, жодних претензій до організації відпочинку в нього не було, послуги фірми «Інтертревел-91» завжди були якісними. У вересні 2008 р. С. запропонував йому поїхати в рекламний тур по Японії. Звідки саме має відбутися виліт і які саме документи потрібні С. не повідомив, а зосередив увагу на тому, що всю суму за поїздку необхідно сплатити відразу. Невдовзі чоловік зустрівся з С. і передав йому гроші в сумі 19 500 гривень за дві туристичні путівки. С. написав розписку про передання йому вказаних коштів, на якій поставив печатку своєї фірми. Сторони домовились, що через тиждень С. приїде за паспортами для оформлення виїзних документів. Однак після того, як він передав С. гроші, останній зник, на дзвінки не відповідав. Коли ж дозвонитись вдалось, С. запевняв, що гроші поверне найближчим часом. Потерпілий наголошував, що оскільки він тривалий час знав С., то ніякої підозри в нього довго не виникало й лише тоді, коли директор турфірми «Інтертревел-91», як він зрозумів, почав переховуватись від нього, зробив висновок, що став жертвою шахрайства. Подібна схема була використана С. для обману десятків потерпілих [19].

Під час учинення шахрайських дій у сфері туристичного бізнесу працівник турагенції справляє на клієнта враження солідної людини. Цьому сприяє антураж: офіс туристичної фірми, різного роду документація, глянцева рекламні буклети. Усе це має справити на потенційну жертву приємне враження, розвіяти будь-які сумніви щодо непорядності реалізатора туристичного продукту. Сказане стосується й учинення представниками туристичного бізнесу такого злочину, як торгівля людьми. Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що вербування для зайняття за кордоном проституцією здійснюється, як правило, шляхом переконування потенційних жертв у тому, що в чужій країні вони «працюватимуть» на себе, добре зароблятимуть, ні від кого не залежатимуть, що насправді не відповідає дійсності. Разом із тим, коли відпо-

відні запевнення лунають від респектабельного директора турагентства, видається, що не вірити йому немає підстав. Важливо зазначити, що, як наголошують психологи, перше враження про людину на 38% залежить від звучання її голосу (тону, тембру, гучності, швидкості), на 55% – від невербальних компонентів поведінки, що візуально спостерігаються слухачем (рухи, поза, жести, погляд, міміка), і лише на 7% – від вербального впливу, що залежить від значення слів, які нею промовляються [20]. Отже, не настільки важливо те, що особа говорить, як те, як вона це робить і як при цьому виглядає.

Свою протиправну поведінку окремі засуджені за вчинення злочинів у розглядуваній сфері виправдовують необхідністю утримувати неповнолітніх, подеколи хворих, дітей [21]. Водночас, зважаючи на рівень доходів указаних осіб, такі запевнення ми сприймаємо доволі скептично (відзначимо, що матеріали кримінальних проваджень містять надто скупу інформацію із цього приводу). Імовірно, частина таких випадків пов'язана з розрахунком на пом'якшення покарання під час його призначення судом.

Морально-психологічні ознаки поряд із кримінально-правовими, як нам видається, є найбільш значущими в характеристиці осіб, які вчинили злочини у сфері туристичного бізнесу, у сукупності визначаючи специфіку типу їхньої особистості. Морально-психологічні якості надають можливість дізнатися про причини виникнення в особи мотивів протиправної поведінки, здійснювати прогнозування майбутньої поведінки, а отже, упроваджувати необхідні профілактичні засоби [3, с. 91].

Аналіз наявної емпіричної бази засвідчує, що домінуючою рисою морально-психологічного портрету осіб, які вчиняють злочини в розглядуваній сфері, є їх корисливо-споживацька орієнтація та прагнення до наживи. У системі їхніх ціннісних орієнтацій ключове місце посідають егоїстичні та корисливі спонукання, забезпечення власного благополуччя будь-якою ціною.

Варто, однак, відзначити, що в період фінансово-економічної кризи виникають умови, які суттєво змінюють поведінку людей, їхні життєві потреби й інтереси. Поведінка людей в умовах кризи набуває таких особливостей, котрі за інших обставин, можливо, і не проявилися б. Головна з них – спроба пристосуватися до обставин, що змінилися. Це нерідко докорінним чином змінює життєві плани та інтереси, у тому числі штовхає на шлях учинення злочинів осіб, які в нормальних умовах ніколи б їх не вчинили [15, с. 92; 22, с. 73]. На нашу думку, значною мірою сказане стосується й осіб, що вчинили розглядувані нами діяння.

Як відзначалося вище, «ядро» злочинності у сфері туристичного бізнесу становлять шахрайства. Здійснене нами дослідження дає змогу зробити висновок, що шахраї, які вчиняють відповідні діяння в розглядуваній сфері, як правило, є непоганими психологами, а тому знають, які слабкі сторони людини можна використати, щоб вона добровільно розсталася з грошима: її недосвідченість, жадібність, віру в «щасливий випадок», несамостійність тощо. При цьому, як підкреслюють психологи, на специфіку ціннісних орієнтацій шахрая вказує той факт, що він ставиться до жертви як до неживого об'єкта. «Людина для нього передовсім – можливе джерело власних матеріальних благ. Внутрішній світ жертви, її переживання, страждання при заволодінні її матеріальними цінностями для злочинця не мають значення» [23, с. 103].

Особи, які вчиняють шахрайства в розглядуваній сфері, комунікабельні, здатні швидко привернути до себе увагу інших людей, зацікавити їх, уміють переконувати й входити в довіру,

справити приємне враження надійної або потрібної людини, спроможні продумати все до найменших дрібниць, схильні до ризику, урівноважені, здатні до самоконтролю та терпіння, а коли необхідно, проявляють настійливість.

Шахраїв, які вчиняють злочини в розглядуваній сфері, вирізняє зневажливе ставлення до інших членів суспільства, поведінка за принципом «моральним є все, що вигідно». Проте, як слушно відзначається в літературі, своє ставлення до довколишніх шахраї намагаються приховувати, уникати конфліктних ситуацій, що проявляється в їх витонченій хитрості й здатності до перевілення [13, с. 7]. Матеріали проаналізованих нами кримінальних проваджень засвідчують, що нерідко такі особи перетворюють свою незаконну діяльність у стиль життя, за короткий час устигають ошукати десятки клієнтів, котрі мріяли про відпочинок. При цьому «туристичні шахраї» в судовому засіданні інколи навіть дивуються, що мова йде про вчинення ними кримінально караних діянь: мовляв, нічого такого не вчиняв, свою роботу виконував чесно, але щось цьому завадило, гроші ж поверну при першій же можливості. Вочевидь, має рацію О.М. Залетов, який зазначає: «Багато шахраїв, кажучи неправду, в цей час самі починають щиро в неї вірити» [24, с. 559].

Варто відзначити, що в окремих судових рішеннях, які стосуються «туристичних шахраїв», особливо наголошується на їхніх низьких моральних якостях. Так, Ленінський районний суд м. Запоріжжя, який за десятки вчинених шахрайств засудив жінку, що видавала себе за представницю туристичної фірми й у зв'язку з цим багато разів неправомірно заволодівала великими сумами грошей, у вирокі підкреслив, що, призначаючи їй покарання, потрібно врахувати ціннісність цієї особи, нехтування загальнолюдськими нормами моралі, оскільки підсудна нерідко використовувала такі методи переконання, коли потерпілі не могли не погодитись на її пропозиції [25].

Однією з найважливіших для розуміння специфіки особи злочинця є *кримінально-правова характеристика*. Саме вона відображає ступінь деформації особи, її особливі якості, дає змогу виокремити суттєві ознаки осіб, котрі вчинили злочини.

Мотивація злочинних діянь, учинюваних у сфері туристичного бізнесу, майже завжди корислива, незалежно від того, якими причинами вона була зумовлена. У більшості випадків ідеться про прагнення особи пожити «на широку ногу» за чужий рахунок. Окрім ж розглядають свої дії як можливість покращити стан справ у бізнесі, розраховуватися з кредиторами тощо. Водночас варто погодитись із А.Ф. Зелінським, який зазначав, що в більшості випадків поряд із корисливими «спрацьовують» й інші мотиви, часто неусвідомлені [26, с. 61, 68].

Що стосується ставлення осіб, які вчинили злочини в розглядуваній сфері, до самого злочину та його наслідків, то воно, як показує здійснений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень, є різним. Здебільшого суди під час призначення покарання таким особам ураховують їхнє щиросердечне каяття. Разом із тим, як правило, указане каяття осіб, котрі вчинили злочини в розглядуваній сфері, судами лише констатується і стверджувати про його щирість однозначно навряд чи можна. Що стосується відшкодування завданих такими особами збитків, то в матеріалах кримінальних проваджень ідеться переважно про їхню готовність відшкодувати завдані збитки, як тільки в них з'являться для цього кошти. При цьому трапляються доволі цинічні застереження таких осіб про те, що повернути клієнтам присвоєні гроші вони зможуть лише в тому разі, якщо їх не буде позбавлено волі, оскільки ідеться про чималі суми, для накопичення яких потрібно продовжувати працювати. Менша

частина засуджених свою вину не визнавала й не розкаювалась, робила вигляд, що сталося якесь непорозуміння між ними та клієнтами, яке, знову ж таки, обіцяли найближчим часом вирішити. Загалом обіцянки, що їх шахраї у сфері туристичного бізнесу щедро роздають довірливим особам, однак не збираються їх виконувати, є чи не найпоширенішою формою обману в указаній сфері.

Аналіз судової практики засвідчив, що, призначаючи покарання особам, визнаним винними в учиненні шахрайських дій у сфері туристичного бізнесу, суди нерідко враховують позитивну характеристику особи. Іноді наявність відповідної характеристики дуже дисонує з кількістю вчинених такими особами шахрайств і сумами коштів, якими вказаним особам удалося заволодіти. У цьому контексті, уважаємо, правильно вчинив Апеляційний суд Дніпропетровської області, який залишив без задоволення апеляцію особи, засудженої Жовтневим районним судом м. Дніпропетровська за вчинення понад двох десятків шахрайств, у результаті яких вона щоразу заволодівала значними коштами, що їх клієнти передавали їй для організації відпочинку в Єгипті. Суд першої інстанції призначив їй покарання у вигляді позбавлення волі строком на 4 роки з реальним його відбуванням. В апеляції, не оспороюючи фактичних обставин справи, засуджена та її захисник просили пом'якшити їй покарання з огляду на те, що вона позитивно характеризується, визнала свою вину й розкаялась, має на утриманні дитину [27]. Видається, що невідомо ким видана позитивна характеристика особи, яка щоразу запевняла клієнтів у своїй бездоганній (!) репутації, але при цьому, використовуючи завідомо підроблені документи, обманювала їх і заволодівала їхніми грошима, не зовсім узгоджується з її діями. Як слушно відзначає Т.І. Нікіфорова, позитивна характеристика винного в учиненні злочину – це сукупність усіх даних про нього, які надають можливість створити цілісне уявлення про цю особу як про добропорядну особистість, а тому дослідженню підлягає характеристика особи за місцем роботи, навчання, проживання [28, с. 148]. Вочевидь, робити висновки про добропорядність особи лише на підставі характеристики за місцем її проживання, м'яко кажучи, неправильно, тим більше, якщо ця сама «встановлена добропорядність» повністю спростовується її протиправною діяльністю за місцем роботи.

О.В. Лисодед свого часу відзначав, що серед шахраїв питома вага осіб, які раніше були засуджені за шахрайства, становить 36,6%. За його даними, шахраями вчиняються також інші злочини проти власності, переважно крадіжки та грабежі (51,6%) [13, с. 8]. Водночас результати проведеного нами дослідження засвідчують, що більшість (близько 97%) засуджених за шахрайства у сфері туристичного бізнесу раніше не мала судимості. При цьому, однак, варто зауважити, що вказані особи за час своєї діяльності здебільшого «встигали» обманути багатьох клієнтів (від декількох до кількох десятків), не говорячи про можливі латентні випадки. Отже, для «туристичних шахраїв» звичайним явищем є повторність тотожних злочинів, не пов'язана із засудженням їх за раніше вчинені ними діяння. Жодного випадку вчинення вказаними особами крадіжки чи грабежу нами не виявлено, що й не дивно, зважаючи на порівняну «респектабельність» осіб, які вчиняють шахрайства в указаній сфері. Разом із тим результати проведеного нами дослідження підтверджують наведені О.В. Лисодедом дані про те, що супутнім шахрайству злочином є підроблення документів, печаток, штампів і бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України) [13, с. 8].

Варто також відзначити, що відсутність попередньої судимості характерна не лише для осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення шахрайських дій у сфері туристичного бізнесу. Як засвідчують проаналізовані нами матеріали кримінальних проваджень, не були раніше судимими також особи, засуджені за корупційні діяння, торгівлю людьми, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), учинені в розглядуваній сфері. Поза сумнівом, стверджувати напевне, що поведінка цих осіб була правомірною до якогось моменту, поки вони не зважились на вчинення злочинного діяння, за яке були затримані правоохоронними органами, навряд чи можна, зважаючи хоча б на гіперлатентність указаних злочинів. З іншого ж боку, наведений факт, як нам видається, засвідчує ще одну особливість злочинності у сфері туристичного бізнесу.

О.В. Лисодед стверджував, що «шахрайству значною мірою властиві ознаки групового вчинення злочинів». За його даними, кваліфікуюча ознака цього посягання, учиненого за попередньою змовою групою осіб, була застосована у 24,8% досліджених ним кримінальних справ [13, с. 8]. Водночас під час учинення шахрайств у розглядуваній нами сфері співучасть трапляється досить рідко (усього близько в 5% випадків). Варто відзначити, що сказане стосується не лише шахрайств, а й інших учинюваних у сфері туристичного бізнесу злочинів. Отже, можемо зробити висновок про те, що вказані злочини здебільшого вчиняються одноосібно. Винятком є лише торгівля людьми, яка, як відомо, учиняється здебільшого представниками організованої злочинності, при цьому туристичні агентства є прикриттям для здійснення відповідної злочинної діяльності, а їхні працівники, як правило, займаються пошуком людей, їх вербуванням (переважно для зайняття проституцією) та переміщенням за кордон. У зв'язку з цим М.Г. Вербенський за соціальним статусом класифікує торговців людьми на дві групи: 1) кримінальні елементи, члени злочинних угруповань; 2) працівники комерційних структур, банків, правоохоронних органів, туристичних фірм тощо. До складу такого організованого злочинного угруповання зазвичай входять організатор (керівник); «вербувальники», тобто особи, які підшукують і втягують жінок у зайняття проституцією для подальшого їх продажу; особи, котрі використовують наявні в них зв'язки з корумпованими працівниками правоохоронних органів; «кур'єри», котрі займаються переміщенням жертв через державний кордон України та перевезенням отриманих за них коштів; закордонні «покупці», які займаються «працевлаштуванням» прибулих жінок [29, с. 22].

Проведене нами дослідження засвідчило, що 79% осіб були засуджені за вчинення розглядуваних злочинів із призначенням їм покарання, інші ж звільнялися від кримінальної відповідальності (як правило, на підставі закону про амністію (така можливість існувала до внесення в червні 2011 р. змін до ст. 44 КК України, яка передбачає правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності) чи у зв'язку із закінченням строків давності). Лише 35% засуджених було призначено покарання з реальним його відбуванням, решта ж звільнялися від його відбування (як правило, з випробуванням). При цьому в тих випадках, коли суди призначали винним покарання у вигляді обмеження волі чи позбавлення волі строком до п'яти років (максимальний строк, що передбачає можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням), кількість звільнених від відбування покарання за вказаною підставою перевищувала 60%. Що ж стосується видів покарань, що їх суди

призначали винним у вчиненні злочинів у розглядуваній сфері, то їх співвідношення виглядає так: позбавлення волі на певний строк (максимум сягав 10 років) – 94%, обмеження волі – 6%; крім того, край рідко, але призначалися додаткові покарання у вигляді конфіскації майна та позбавлення права обіймати посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських і організаційно-розпорядчих функцій. Отже, найчастіше призначуваним покаранням за вчинення розглядуваних злочинів є позбавлення волі на певний строк; зовсім не призначалися інші, альтернативні позбавленню волі, покарання, які передбачені санкціями статей, що встановлюють відповідальність за діяння, учинювані в розглядуваній сфері (штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт). У відповідній судовій практиці не виявлено жодного випадку призначення розглядуваним особам більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Разом із тим в окремих випадках призначення судами мінімального покарання, передбаченого санкцією статті, навряд чи можна вважати обґрунтованим. Так, Жовтневий районний суд м. Маріуполя призначив винному за сукупністю вчинених ним злочинів, передбачених ч. 2 ст. 190, ч. 3 ст. 190, ч. 4 ст. 190 КК України, покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі, звільнивши від реального його відбування з випробуванням. При цьому суд урахував те, що особа до кримінальної відповідальності притягається вперше, позитивно характеризується за місцем проживання, щирозсердечно розкалася в учиненому. Уважаємо, що призначення вказаним судом особі, яка вчинила десятки шахрайських дій, ошукавши потерпілих на чималі суми (загалом сотні тисяч гривень), настільки м'якого покарання (санкція ч. 4 ст. 190, нагадаємо, передбачає до 12 років позбавлення волі), та ще й без реального його відбування, не є обґрунтованим [30].

Отримані дані дають змогу розробити кримінологічний портрет особи, котра вчиняє злочини у сфері туристичного бізнесу: це раніше не судима заміжня жінка у віці 25–40 років, яка обіймає посаду директора чи менеджера туристичного агентства, з вищою освітою, жителька великого міста, з порівняно високим рівнем доходів, у системі ціннісних орієнтацій якої ключове місце посідають егоїстичні та корисливі спонування, забезпечення власного благополуччя будь-якою ціною.

Усю сукупність осіб, котрі вчиняють злочини у сфері туристичного бізнесу, можна розбити на певні групи (типи), що характеризуються певними типовими ознаками. Критеріями типологізації злочинців є насамперед характер антисуспільної спрямованості особи злочинців і ступінь глибини цієї антисуспільної спрямованості (тривалість і стійкість злочинної поведінки). За першим критерієм усіх злочинців зазвичай (іноді з незначними відмінностями) групують на такі типи: 1) корисливий; 2) насильницький; 3) корисливо-насильницький; 4) соціально дезорганізований; 5) тип злочинця, що вчиняє злочини з необережності [3, с. 98–99; 4, с. 38; 5, с. 40–41]. Зрозуміло, що злочинці, які вчиняють кримінально карані діяння в розглядуваній сфері, належать до корисливого типу злочинця. За другим критерієм, тобто залежно від ступеня глибини антисуспільної спрямованості особистості злочинців, виокремлюють таке: 1) випадкових злочинців; 2) ситуативних злочинців; 3) нестійких злочинців; 4) злісних злочинців; 5) особливо злісних злочинців [3, с. 99–100; 4, с. 39; 5, с. 41]. Результати проведеного нами дослідження свідчать, що більшість осіб, які вчиняють злочинні діяння у сфері туристичного бізнесу, за вказаним вище критерієм можна зарахувати до типу ситуативних злочинців, які в результаті збігу певних життєвих обставин не змогли утриматись від спокуси «додаткового заробітку», але загалом

характеризуються позитивно, а також злісних і особливо злісних (професійних злочинців), частка яких є доволі значною. Утім окремі кримінологи визнають, що наведені вище підходи до типології злочинців є доволі умовними, оскільки життя демонструє поширеність прикладів, коли окремі злочинці не вписуються в ці шаблони [3, с. 100]. З огляду на це науковцями пропонувалися й інші (додаткові) типології злочинців. Наприклад, Ю.М. Антонян, залежно від мотивів злочинної поведінки, виокремлює такі типи: 1) «користололюбний» – його становлять особи, що вчиняють злочини через свою користололюбність, жадібність; 2) «престижний» – особи, які вчиняють злочини заради того, щоб посісти в житті вище соціальне місце, завоювати авторитет, бути «на виду»; 3) «ігровий» – люди, для яких учинення злочину – передовсім гра, азарт, можливість відчувати гострі відчуття; 4) «такий, що захищається» – особи, які за допомогою вчинення злочинів захищаються від реальних чи уявних небезпек, що загрожують їхньому життю, здоров'ю, честі, соціальному становищу, матеріальному благополуччю; 5) «насилъницький» – люди, які відчувають задоволення від того, що заподіюють іншим біль і страждання, сіють смерть; 6) «сексуальний» – особи, які вчиняють злочини заради задоволення сексуальних потреб [1, с. 118; 7, с. 167]. Користуючись запропонованою Ю.М. Антоняном типологією, осіб, які вчинили злочини у сфері туристичного бізнесу, можемо зарахувати передусім до «користололюбного» типу, а окремих із них, які вчиняють шахрайства в указаній сфері, також і до «ігрового» типу. Відомий американський кримінолог Едвін Сатерленд обґрунтував існування т. зв. «білокомірцевої» злочинності [31], що їй відповідає тип «білокомірцевого» злочинця, який займає в соціумі поважне становище та вчиняє кримінально карані діяння в процесі своєї професійної діяльності. Осіб, які вчинили злочини у сфері, що нас цікавить, можна сміливо зарахувати до «білокомірцевого» типу злочинця.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, вважаємо, що надана кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини у сфері туристичного бізнесу, дає змогу глибше з'ясувати особливості злочинності в указаній сфері, розкрити механізм вчинення відповідних злочинів, краще зрозуміти причини й умови розглядуваних діянь. На наше переконання, успішне запобігання вчинюваним у сфері туристичного бізнесу злочинам можливе лише в тому разі, якщо до уваги братимуться встановлені вище характеристики осіб, котрі їх учиняють.

Література:

1. Антонян Ю.М. Личность преступника. Криминологическое исследование / Ю.М. Антонян, В.Е. Эминов. – М.: Норма: Инфра-М, 2010. – 368 с.
2. Криминологія: [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Криминологія: [підручник] / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкина. – Х.: Право, 2014. – 440 с.
4. Криминологія: [навчальний посібник] / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. – К.: Атіка, 2010. – 312 с.
5. Криминологія: Загальна та Особлива частини: [підручник] / за заг. ред. В.В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288 с.
6. Криминологія: [учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»] / науч. Редакторы: Н.Ф. Кузнецова, В.В. Лунеев. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 640 с.
7. Криминологія: [учебник] / под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2007. – 734 с.
8. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В.О. Меркулова. – К., 2003. – 33 с.
9. Подільчак О.М. Мотиви та мотивація злочинів, учинених жінками: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.М. Подільчак. – Х., 2005. – 20 с.
10. Абызова Е.Р. Криминологическое исследование личности женщин, совершающих преступления, и предупреждение их преступного поведения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право» / Е.Р. Абызова. – М., 2007. – 21 с.
11. Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-кримінально-виконавче право» / О.Г. Кальман. – Х., 2003. – 40 с.
12. Професія – менеджер з туризму // Інтернет-сайт «Mojarzarplata.com.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mojarzarplata.com.ua/ua/main/women-wages/rishennya-na-vse-jyttya/manager-z-turyzmu>.
13. Лисосед О.В. Криминологічні проблеми шахрайства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Лисосед. – Х., 1999. – 17 с.
14. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: [монографія] / О.Л. Мусієнко; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. – Х.: Право, 2009. – 168 с.
15. Окружко В.Ю. Современное мошенничество: криминологическая характеристика и предупреждение: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право» / В.Ю. Окружко. – Ростов-на-Дону, 2009. – 182 с.
16. Смаглюк О.В. Шахрайство за Кримінальним кодексом України 2001 року: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Смаглюк. – К., 2003. – 179 с.
17. Андрушко А.В. Геронтологічна злочинність: криминологічна характеристика, детермінація та запобігання: [монографія] / А.В. Андрушко. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011. – 248 с.
18. Вирок Подільського районного суду м. Києва від 22 квітня 2013 р. (справа № 1-881/11) // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31408731>.
19. Архів Жовтневого районного суду м. Маріуполя за 2012 р. Кримінальна справа № 1/0519/531/2012.
20. Первое впечатление // Інтернет-сайт «Практическая психология» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psycholog-praktik.ru/communication/pervoe-vpechatlenie>.
21. Архів Місцевого Приморського районного суду м. Одеси за 2013 рік. Кримінальна справа № 1522/29641/12.
22. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: [учебное пособие] / В.Н. Кудрявцев. – М.: Изд. группа «Форум-Инфра-М», 1998. – 216 с.
23. Онищенко О.Р. Манипулирование сознанием и поведением жертв при мошенничестве: дис. ... канд. психолог. наук: спец. 19.00.06 / О.Р. Онищенко. – М., 2005. – 212 с.
24. Залетов О.М. Убезпечення життя: [монографія] / О.М. Залетов. – К.: Міжнародна агенція «БІЗОН», 2006. – 688 с.
25. Приговор Ленинского районного суда г. Запорожья от 25 июля 2011 г. (дело № 1-370/11) // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17609540>.
26. Зелинский А.Ф. Кримінальна психологія. Научно-практическое издание / А.Ф. Зелинский. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 240 с.
27. Определение Апелляционного суда Днепропетровской области от 25 мая 2011 г. (дело № 11-911/11) // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16320745>.
28. Нікіфорова Т.І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України / Т.І. Нікіфорова. – Х.: Харків юридичний, 2009. – 208 с.
29. Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність: криминологічна характеристика та шляхи запобігання: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М.Г. Вербенський. – Дніпропетровськ, 2010. – 40 с.

30. Приговор Жовтневого районного суда г. Мариуполя от 28 августа 2012 г. (дело № 1/0519/531/2012) // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26661752>.
31. Сатерленд Э.Х. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? / Э.Х. Сатерленд // Социология преступности (современные буржуазные теории) : сборник статей / под ред. проф. Б.С. Никифорова ; вступ. статья профессоров В.Н. Кудрявцева и Б.С. Никифорова. – М. : Прогресс, 1966. – С. 45–59.

Андрушко А. В., Нестерова И. А. Криминологическая характеристика лиц, совершивших преступления в сфере туристического бизнеса

Аннотация. В статье на основании анализа имеющейся эмпирической базы исследованы особенности кримино-

логической характеристики лиц, совершивших преступления в сфере туристического бизнеса.

Ключевые слова: личность преступника, преступность, туристический бизнес, мошенничество, торговля людьми.

Andrushko A., Nesterova I. The criminological characteristics of persons who have committed crimes in tourism sphere

Summary. The research is based on the available empirical base analysis the criminological characteristics of persons who have committed crimes in the sphere of tourism available empirical base the available empirical base analysis.

Key words: criminal, criminality, tourism, fraud, traffics.